

от дифтонгов с неровной продолжительностью и интенсивностью артикуляции обеих фаз – *y^o, y^o*, в говорах с более интенсивными белорусскими воздействиями преобладает вариант *y^o*.

Ключевые слова: восточно-полесский диалект, дифтонгичный вокал, вариант фонемы, ударная и безударная позиция.

Yusikova O. V., candidate of Philology
Institute of UNAS, Kiev

POLESSKY DIPHTHONGS IN THE LIGHT OF RESEARCH BY O.B. KURYLO

The article is devoted to the diphthongs in the phonetic system of Khorobichi dialect (Gorodnyansky district, Chernigiv region) studied by O.B. Kurilo. Phoneme ie in the system vocalism investigated dialect functions such diphthongs versions: ie, i^o, ie (respectively unstressed position is represented phoneme e). The dominant feature of the opposition stressed and unstressed vocalism investigated dialect is functioning in the shock position yo diftongic phoneme (or unstressed position is represented on the phoneme o). Diphthongs reflex yo with a uniform distribution of duration and intensity of the two phases of articulation is one of the most archaic stages refleksatsii, unlike diphthongs uneven duration and intensity of the articulation of the two phases – y^o, y^o, in dialekt with more intense effects Belarusian y^o option prevails.

Key words: East-Polessye dialect, diphthong vocals, stressed and unstressed position.

УДК 81'366.587

Задорожний В., кандидат філол. наук, старший науковий співр.
Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Київ

ПРО ПРИРОДУ ОДНІЄЇ ПОМИЛКИ

У статті йдеться не про якусь хибу з сучасного мовлення, а про помилку, що її фіксують і повторюють словники сучасної української літературно-нормативної мови. Чи можливе співіснування в мовній системі дієслів поцѣзати і поцѣзнати, беручи до уваги як їхню будову, так і видове значення? Як модифікує своє видове значення префіксальне похідне поцѣзнати, якщо воно утворене від кореневого твірного цѣзнати, яке має видове значення доконаного виду? Нарешті, про що свідчить паралельне існування на сторінках словників дієслів поцѣзнати і почѣзнати – чи можливе таке також у мові? Аналіз видотвірної діяльності української мовної системи неспростовно доводить, що дієслово поцѣзнати є фіктивним утворенням, наслідком мовознавчого непорозуміння.

Ключові слова: видова пара, імперфект, реімперфект, словоформа доконаного / недоконаного виду, кореневий / суфіксальний наголос.

© Задорожний В., 2014

Колись Богдан Лепкий написав щемливий вірш «Журавлі», текст якого не буде зайвим навести тут цілком, див.: *Видиш, брате мій, / Товаришу мій, / Відлітають сірим шнурком / Журавлі в вирій. / Чути: «Кру! кру! кру!» / В чужині умру. / Заки море перелечу, / Крильонька зітру»*. / *Мерехтить в очах / Безконечний шлях. / Гине, гине в синіх хмарах / Слід по журавлях* [СГ, 103].

Після того як Левко Лепкий, Богданів брат, поклав ці слова на музику, з'явилася пісня, якій судилася довга доля; насамперед її співали у стрілецькому середовищі, а згодом вона набула, можна сказати, всенародної популярності в такому вигляді: *Видиш, брате мій, / Товаришу мій: / відлітають сірим шнурком / журавлі в вирій. / Кличуть: кру, кру, кру, / в чужині умру, / заки море перелечу, / крильонька зітру. / Кру, кру, кру, кру... / Мерехтить в очах / безконечний шлях, / гине, гине в сірій мряці / слід по журавлях... / Кличуть: кру, кру, кру, / в чужині умру, / заки море перелечу / крильонька зітру. / Кру, кру, кру, кру... [Ой у лузі, 39].*

Уже з цього зіставлення двох текстів ми бачимо, що між ними є, хоч і незначні, текстувальні відмінності: це звичайна доля тих авторських творів, що «пішли в народ», тобто стали народними. Нам відомі кілька варіантів уже народної пісні «Журавлі», але для нашого завдання тут буде досить навести лише один із них, див.: *Видиш, брате мій, / Товаришу мій, / Відлітають сірим шнурком / Журавлі у вирій. / Кличуть: кру, кру, кру... / В чужині умру, / Заки море перелечу, / Крильонька зітру. / Мерехтить в очах / Безконечний шлях. / Гине, щезне в сірій мряці / Слід по журавлях. / Чути: кру, кру, кру... / В чужині умру, / Заки море перелечу, / Крильонька зітру* [ПТ, 547].

Порівняймо тут лише одне речення в наведених текстах:

1. *Гине, гине в синіх хмарах слід по журавлях;*
2. *Гине, гине в сірій мряці слід по журавлях;*
3. *Гине, щезне в сірій мряці слід по журавлях.*

Картина зі сказаного постає різна, відмінна – і то тільки з тієї причини, скажемо тут відразу, що на її формування визначальним чином впливають дієслова, їхні основні частиномовні характеристики. Щоб у цьому ще більше переконатися, досить взагалі зіставити два дієслова з останньої цитати: *гине* і *щезне*, – між ними є одна, але дуже принципова відмінність із погляду розкриття в них характеру дієслівної дії, яку кожне з них виражає. Адже *гинути* – це дієслово недокожаного виду, що відповідає на питання **що робити?**, тоді як *щезнути* – це дієслово докожаного виду, що відповідає на питання **що зробити?** Звичайно, поєднання дієслів *гинути* і *щезнути* з огляду на щойно з'ясовану обставину у висловлюванні, сформульованому як вищенаведене, суперечить логіці, а тому є очевидно помилковим. Еквівалентом висловлюванню *гине, гине в сірій мряці слід по журавлях* може бути висловлювання *гине (що робить?), щезає (що робить?) в сірій мряці слід по журавлях*. Яка ж природа цієї помилки – ось що тут треба з'ясувати, а з'ясувати це можна, лише дослідивши історію слова *щезнути* // *щезати*.

У зв'язку з нашою проблемою набуває особливого сенсу мовна практика Василя Стуса, що для когось може нині видатися принаймні не цілком зрозумілою, див.: *Обрушилась душа твоя отут, / Твоїх грудей не стало половини, / бо чезне чар твоєї Батьківщини, / а хоре серце чорний смочке спрут* [Стус ІІІ, кн.1, 32]; *Та відчайдушно пролягла дорога / несамовитих. Світ весь – на вітрах. / Ти подолала, доле, слава богу. / На хижім вітрі чезне й нищий страх* [Стус ІІІ, кн.1, 83 – 84]; *Моє ім'я, зникай.*

А тіло – чезни. / І ти, душе, віддайся німоті. / Дивись, як остюками йдуть довжезні / високи тіні по твоїм житті [Стус III, кн.1, 196]. Звернімо увагу на видову співвіднесеність дієслів, що називають дії, які відбуваються одночасно й паралельно – в одному часовому просторі, в одній часо-видовій площині: *чар чезне – спрут смокче; ім'я, зникай – тіло, чезни*. Очевидним є те, що тут ми маємо до діла з дієсловом недоконого виду *чезнути – чезу, чезнеш ... чезнуть*. Нагадаємо, що близькозвучне дієслово тоготної будови *чезнути – чезну, чезнеш ... чезнуть* було дієсловом доконого виду – у цьому, власне, і полягає принципова різниця між ними. До речі, беручи це до уваги, легко повернути логіку реченню із запису народного варіанта цитованої пісні братів Лепких: *гине, чезне в сірій мряці слід пожуравлях*, де видова характеристика обох дієслів є узгодженою, див.: *гине (що робить?)*, *чезне (що робить?) в сірій мряці слід по журавлях*.

У того ж Василя Стуса натрапляємо на ще один тип утворень недоконого виду того ж самого кореня, див.: *І затирає час всі справжні міти, / і почезає вікова жада, / і сповидінь довгаста череда / урвалася. І нічим більше снити* [Стус III, кн.1, 66]; *Темене, почезай, / де він, мій рідний край, / мій русокосий рай? / Радосте, не ридай* [Стус III, кн.1, 96 – 97]; *Забудься сном несклеплених повік, / занурившись у памороч чекання, / де почезає зустріч і прощання / і бідам загубився лік* [Стус III, кн.1, 129]; *А вічність скапує, немов живиця / з осамотілої сосни. Свічаддя / обламаних небес скалками сяйва / обраноє тужавий погляд. Гинь / і почезай. Бо смерть і темінь – сестри* [Стус III, кн.1, 137]; *Хай почезає час, аби в безчассі / я вдруге міг постати, коли всі / воління виухли* [Стус III, кн.1, 156]; *Ти сам? Напривольяче? Тож існує. / Збани, що біди вічності не знають. / Вони з тобою разом почезають. / Тож білий світ за це благовістуй* [Стус III, кн.1, 193]; *Дивись, як низько небо напливає, / як високо знялась твоя земля. / Дивись, як ясно час твій почезає / і як гряде безчасся звіддала* [Стус III, кн.1, 196]. Взагалі, Стусове слово користування (насамперед словотворчість) тут дуже цікаве. Певна річ, після цілої серії дієслів він утворює від *почез(ну)ти* дієприкметник, див.: *Неначе стріли, випущені в безліт, / згубилися між обидвох країв, / проваджені не силою тятив, / а спогадом про образи почезлі, / летять понад землею долілиць, / ані собі, ні світові не раді, / і лячно задивляються в свічаддя / людських свічадь, колодязів, криниць* [Стус III, кн.1, 44]. Природним продовженням такої словотворчості є також віддієслівний іменник *почезання*, див.: *Пильнуєт страсну стежу страждань, / спізнає смертельні чари / дороги добр і почезань, / савалля і покари* [Стус III, кн.1, 130]. Особливо ж цікавий явно Стусів авторський новотвір – іменник *самопочезання*, див.: *Гуде басове жалюзі, / йде репетиція стражданя, / прем'єра самопочезання* [Стус III, кн.1, 104]; *І там, де був, здається, білий світ, / зависнув дим, сховавши порожнечі. / Що близилось, запрагло знов утечі / і самопочезання. А предтечі / бредуть, зарошені у власну кров і піт* [Стус III, кн.1, 209]; *Трать, трать і трать. До самопочезань / наближся (sic!), навіжений, щоб при сконі / дві молитовні довжити долоні / над цю югу [,] і віхолу [,] і хлань* [Стус III, кн.1, 201]. Повертаючись до дієслів, скажемо, що всі вони є префіксально-суфіксальними утвореннями, див.: *по-чез-а-ти – по-чез-а-ю, по-чез-а-ши ... по-чез-а-ють*. Точніше, якщо брати до уваги власне спосіб їхнього безпосереднього утворення, то ці дієслова недоконого виду 2-ого ступеня є суфіксальними утвореннями з реімперфективуючим суфіксом *-а-*, що постали на словотвірній базі префіксальних утворень доконого виду. Тобто словотвірний ланцюжок тут можна вибудувати так: *чезнути* (первинне дієслово недоконого виду 1-ого ступеня) – *почезнути*

(похідне префіксальне дієслово доконаного виду) – *почезати* (дієслово недоконаного виду 2-ого ступеня з реімперфектуючим суфіксом *-а-*).

Стусове словокористування, хоч яке нині незвичне, не є плодом його особистого словотвору: він лише використав нині вже архаїчну форму (лексему) *чезнути* та похідну від неї *почезати*. Див. ще приклад такого слововжитку: *За мною, передо мною чорне / Безкрає, / А часом блиск пожеж, / Сліпучу пільму безмеж / Розгорне, розкрає / І чезне...* [НР, 49]: **що робить?** – *чезне* – дієслово недоконаного виду *чезнути*; див. ще таке: *Сидів на вежі він (Еклезіаст – В.З.) перед лицем небес, / На троні, в самоті – і древніми ночами / Слав погляд в даль німу, де хмурий погляд чез / І билась думка його об кути тьмою брами* [Орест, 480]; *Самотній цар морів і просторів великих / Летить наспроти ударів бурі диких / Без уповітьнення і стуху; острій зір / Несхибно втупивши в туманів сивий шир, / Залізними крильми, розплатаними пружно, / Він вир безкраїни прорізує потужно, / І, супокійний скрізь, де зяє смерть і жах, / Велично він пливе, і сміло чезне в млах* [Орест, 486]; *В рожевій і легкій блакиті / Пливе тонка злотиста нить / На гори, досвітом омита. // Крилатий квіт у верхівітті, / Птах будиться – і чезне вмить / В рожевій і легкій блакиті* [Орест, 488]; пор.: *Пшеничним шумам в унісон / Розсилав трелі жайворон. / – Ой сонце, світло! Шез туман...* [НР, 123]: **що зробив?** – *чез* – дієслово доконаного виду *чезнути*; див. ще: *Люди забули легенди? – Нову їм створи. / Втратили віру? – Кресли на скрижальях їм Кредо. / Шезли герої? – Меча тоді в руки бери* [Клен, 356]. Особливо ж цікавим тут може бути уривок поетичного твору, у якому фігурують обидва дієслова – *чез(ну)ти* і *чез(ну)ти*, див.: *Я не знайшов своєї лютні, / Кімнати з вікнами й дверми по-нуро чезли, / На всі пороги тьма котилась [,] / І червоно горів круг мене страх – останнє світло. / Зітхав безплотно я і невідхильно знав: / Так мушу я зітхати вічність, вічність, / Світ зник, розтав, і **чезла** всяка плоть* [Орест, 335]: різниця очевидна: дієслово *чез(ну)ти* є дієсловом недоконаного виду, в дієслові *чез(ну)ти* – доконаного – і це принципово. Тож можна бути певним щодо словотвірної історії дієслова *чезати* // *чезнути*: саме ці два утворення творять у сучасній мові регулярну видову пару, див.: *чезати* – *чезаю, чезаєш, недок., чезнути* – *чезну, чезнеш; мин ч. чезнув, чезнула, чезнуло* і *чез, чезла, чезло*, док. [СУМХІ, 579], – початку їхньої словотвірної історії, поза всяким сумнівом, слід шукати в дієслові *чезнути* – первинному дієслові для всієї цієї групи дієслів, усього цього словотвірного гнізда. Спираючись на вже відтворену в загальних рисах схему словотвірної послідовності, зобразимо тут цей процес так: *чезнути*(дієслово недоконаного виду 1-ого ступеня)>[з+чезнути]:*чезнути*(дієслово доконаного виду)>[з+чезати]:*чезати*(дієслово недоконаного виду 2-ого ступеня). Саме фонетичні зміни, що тут відбулися, спричинилися до семантичної тотожності дієслова із суфіксом *-ну-чезнути* та дієсловом із суфіксом *-а-чезати*, що для сучасної мови фіксує академічний «Словник української мови», див.: *чезнути* – *чезну, чезнеш*, недок, розм. Те саме, що *чезати*[СУМХІ, 289]. Звичайно, навряд чи можна погодитися з лексикографічною оцінкою слова *чезнути* як розмовного, особливо після наведених у словниковій статті ілюстрацій з М. Коцюбинського та Лесі Українки [див.: тс]. Гадаємо, саме така невідповідність між реальним статусом слова в системі мови та його потрактуванням у сучасній лексикографії і могло спричинити протестне вживання його Василем Стусом: на жаль, українська мова й досі є не так предметом її ретельного наукового вивчення, як об'єктом своєрідної «ідеологічної боротьби». Тим часом семантичну тотожність між *чезнути* і *чезати*

відзначив ще «Словарь української мови», див.: *чезнути* – *чезну*, *чезнеш*. Исчезать [Грінч. IV, 449] і *щезати* – *щезаю*, *щезаєси*. Исчезать [Грінч. IV, 524]. Упорядник «Словаря» у першому випадку вказує як на своє джерело на словник С. Желехівського та С. Недільського [див.: Грінч. IV, 449] – і саме тут ми маємо змогу наочно уявити собі той історичний процес фонетичного перетворення в цьому словотвірному гнізді, який ми ще раніше реконструювали на підставі теоретичних міркувань, див.: *счезати*, *счезнути* [Желех. 942] і *щезати*, *щезнути* [Желех. 1104] – це в обох випадках видові пари. А тепер – семантично тотожні утворення: *чезнути*, *счезати* [Желех. 1062]; зрозуміло, що після цього такий же паралелізм у семантиці з'являється і в префіксальних утвореннях, які, зрозуміло, мають уже видове значення докананого виду, див.: *почезнути* *пощезати* [Желех. 728]. Перше з цих слів зафіксоване ще у «Словарі української мови», див.: *почезнути* – *почезнемо*, *почезнете*. Исчезнутъ (о многих). *Від диму всі комарі почезли* [Грінч. III, 391]; фіксує його також і сучасна лексикографія, див.: *почезнути* – *почезне*, *почезнуть*; мин. ч. *почез*, *почезла*, *почезло* і *почезнув*, *почезнула*, *почезнуло*, док. Зникнути (про все або багато чого-небудь, всіх або багатьох) [СУМ VII, 466]. Зрозуміло, що дієслово недоконаного виду *щезати* теж виступило твірним для дієслова докананого виду, утвореного від твірного за допомогою префікса, див.: *пощезати* – *пощезаємо*, *пощезаєте*, док. Щезнути, зникнути (про все або багато чого-небудь, усіх або багатьох) [СУМ VII, 492]. Та в сучасній мові побутує також і префіксальне дієслово *пощезнути*, утворене, видима річ, від дієслова *щезнути*, напр.: *Народ мій є! Народ мій завжди буде! Ніхто не перекреслить мій народ! / Пощезнуть всі перевертні й прибуди / І орди завойовників-заброд! / Куди пощезнуть відблиски примарні, / коли доба не черт і рез (sic!), а криз / високі строфи профільтрує кризь / цідилку з респіраторної марлі?* [Рим. 150]; тож це дієслово стало також надбанням словників сучасної мови, див.: *пощезнути* – *пощезну*, *пощезнеш*, док. Щезнути, зникнути (також про всіх або багатьох, усе або багато чого-небудь) [СУМ VII, 492]. Звичайно, тут є на що звернути увагу: *пощезнути*, як і *пощезати*, означає *щезнути*. Але як дієслова різного утворення *пощезати* і *пощезнути* набули однакового значення? До речі, набули-таки чи нібито набули? Та ще дивовижніше: як дієслово *пощезнути* може дорівнювати дієслову *щезнути*? У чому ж тоді була доцільність його утворення? Чи не є дієслово *пощезнути* результатом і прикладом «порожнього», фіктивного, словотвору? Цікаве й тлумачення його значення: воно має якесь невідоме значення, про яке треба здогадуватися, а тоді вже має значення, про яке повідомляє сучасна лексикографія; мабуть, така його специфіка спричинена цією ілюстрацією до словникової статті: – *А-а, – ревів на нього Інокентій. – Смиренькій. Язиком два боки лижеш? І ти пощезнеш! Пощезнеш!* [див.: СУМ VII, 492]: дія тут явно не стосується всіх або багатьох. На нашу думку, цей приклад є беззаперечним і неспростовним доказом своерідної словотвірної ілюзорності, цілковитої фіктивності дієслова *пощезнути*, що семантично дублює своє твірне *щезнути*. Появу його в мовленні можна пояснити якимись емпатичними потребами, коли семантичні нюанси закономірно утвореного дієслова *пощезати* (про все або багато чого-небудь, усіх або багатьох) наклалися на дієслово *щезнути* і ілюзорно перейшли на постале в такому мовленні **умовне дієслово** *пощезнути*. У мові як фіксованих результатах різноманітної мовленнєвої практики такі утворення не з'являються, якщо її розвиток забезпечується належним вивченням усіх процесів, що в ній відбуваються, науково обґрунтованою лексикографією та слертим на

це редагуванням друкованої продукції. Найпростіше появу цього утворення в мові можна пояснити архаїзацією слова *чезнути* і своєрідною «підміною» його новітнім утворенням *щезнути*: однак поза увагою при цьому залишилася та обставина, що ці два близькозвучні дієслова відрізняються у центральній для дієслів характеристиці – видовій. Поза всяким сумнівом, саме ця обставина спричинилася й до непорозуміння в запису народної пісні «Журавлі» (немає значення, хто тут помилився: виконавець чи записувач, – вони обоє є сучасними мовцями, носіями сучасної мовної свідомості, що вже не знає первинного дієслова *чезнути*, заступленого в ній дієсловом *щезнути*: з усіма наслідками для його виражальної спромоги). Зразок адекватного словокористування знаходимо в того ж таки В. Стуса, див.: *Лабіринти, / що зяють на протягах вітру – / пощезали. (По всьому – / пустеля)* [СтусV, 154], що надзвичайно цікаво порівняти з уривком із того ж твору, див.: *Всі примари світання, / усі поцілунки – / пощезли* [СтусV, 155]; гадаємо, у мовленні В. Стуса його численні пощезнути є семантично тотожними рідкісному для нього пощезати, тож такий же паралелізм існує між безпрефіксними *чез(ну)ти* і *щезати*: із погляду, що нас тут найбільше цікавить, вони обидва виражають дію одного характеру – незавершену, тобто є дієсловами недоконаного виду; тотожність між ними – безсумнівна. Українська лексикографія, до речі, відобразила аномальність такого «словотворення» – зрозуміло, своєрідним чином. Так, у «Словарі української мови» є дуже демонстративна щодо цього словникова стаття, див.: *віщезати – [віщез]заю, [віщез]заси і віщезнути – [віщез]ну, [віщез]неш*. Исчезнуть, уничтожиться, истребится. *Вищезає жито. Каченята вищезли: ворони вихапали* [Грінч.1,202]. Дієслова *вищезати* і *вищезнути* тут представлені як паралель до дієслів *пощезати* і *пощезнути*. Однак саме цим зумовлена помилка характеристика дієслова *вищезати* як префіксально наголошеного, а це було зумовлено, безперечно, його трактуванням як словоформи доконаного виду; тим часом очевидним є, що насправді тут мова може йти тільки про дієслово недоконаного виду *вищезати – вищезаю, вищезаси ... вищезають*, напр.: *вищезає (що робить?) жито*, якому з погляду видових відношень може відповідати дієслово доконаного виду *віщезнути – віщезну, віщезнеш ... віщезнуть*, напр.: *каченята (що зробили? що з ними сталося?) віщезли*. Саме такі відношення між цими словоформами фіксує сучасна лексикографія, див.: *вищезати – вищезають*, недок., *вищезнути – віщезнуть*; мин. ч. *віщез, віщезла, віщезло*; док. розм. Зникати безслідно, пропадати одне за одним [СУМІ, 546]. Дієслівна пара *вищезати // віщезнути* важлива для нас тим, що вона наочно демонструє, як будуються видові відношення між префіксальними утвореннями від твірних *чезати // щезнути*: видове розмежування в них супроводжується та увиразнюється різницею в типі наголосу. Крім цього, із зіставлення характеру дії, вираженого цими словоформами, видно напрям розгортання їхньої словотвірної потенції, зумовленої структурними зв'язками мовної системи, див.: *віщезнути* (док. вид) – *вищезати* (недок. вид) – *повищезати* (док. вид): дієслівні утворення з префіксом *по-* справді дістають значення повного охоплення вказаною дією, але умовою для цього є те, що їхніми твірними є дієслова недоконаного виду, див. також: *повигадувати* (від *вигадувати*), *повигортати* (від *вигортати*), *повидовбувати* (від *видовбувати*) та ін. Не може підлягати жодному сумніву, що поява в мові дієслова *пощезнути* – результат непорозуміння, яке з'явилося від нерозуміння історії появи в мові слова *щезнути*; *пощезнути* сучасної мови – це

почезнути, що зазнало фонетичного перетворення паралельно до взаємин між сучасним кореневим *щезнути* та нині архаїчним *чезнути*.

Аномальність (уживаємо цю характеристику, звичайно, не в ціннісному розумінні) утворень *щезати* // *чезнути* та похідних рельєфно постає, якщо зіставити їхні види та акцентні характеристики з такими ж характеристиками інших дієслів, у яких ці відношення формувалися природним чином. Візьмімо, наприклад, акцентно тожні дієслова на *-нути* з дієсловом *щезнути* – вони будуть усі кореневонаголошені, див.: *грізнути* – *грізну*, *грізнеш*[OC₉₉, 186]; *клякнути* – *клякну*, *клякнеш*[OC₉₉, 355]; *мерзнути* – *мерзну*, *мерзнеш* [OC₉₉, 418]; *мóвкнути* – *мóвкну*, *мóвкнеш*[OC₉₉, 428]; *м'якнути* – *м'якну*, *м'якнеш*[OC₉₉, 437]; *нікнути* – *нікну*, *нікнеш*[OC₉₉, 498]; *слабнути* – *слабну*, *слабнеш*[OC₉₉, 804]; *смáгнути* – *смáгну*, *смáгнеш*[OC₉₉, 808]; *тáнути* – *тáну*, *тáнеш*[OC₉₉, 851] тощо; пор.: *щезнути* – *щезну*, *щезнеш*[OC₉₉, 981] – єдиною різницею між ними є те, що всі(!) вони є дієсловами недоконаного виду, а дієслово *чезнути* – доконаного. Однак ряд стає цілком тотожним, якщо замість дієслова *щезнути* (**що зробити**?) ми поставимо дієслово *чезнути* – *чезну*, *чезнеш* (**що робиш**?). Від дієслів недоконаного виду легко утворюються за допомогою різноманітних префіксів дієслова доконаного виду, див.: *загрезнути* – *загрезну*, *загрезнеш*[OC₉₉, 269], *заклякнути* – *заклякну*, *заклякнеш*[OC₉₉, 267], *замерзнути* – *замерзну*, *замерзнеш*[OC₉₉, 272], *замóвкнути* – *замóвкну*, *замóвкнеш*[OC₉₉, 273], *зм'якнути* – *зм'якну*, *зм'якнеш*[OC₉₉, 314], *понікнути* – *понікну*, *понікнеш*[OC₉₉, 639], *ослабнути* – *ослабну*, *ослабнеш*[OC₉₉, 536], *засмáгнути* – *засмáгну*, *засмáгнеш*[OC₉₉, 284], *розтáнути* – *розтáне*[OC₉₉, 761] тощо: саме так у свій час було утворене дієслово *зчезнути* (*щезнути*) – *зчезну* (*щезну*), *зчезнеш* (*щезнеш*); саме так було утворене й дієслово *почезнути* – *почезну*, *почезнеш*. Зрозуміло, що при кожному з цих усіх словотвірних актів, як завжди, зіткнулися граматики і лексика, що спричинилося до появи нових слів з різними семантичними нюансами. Уже наступним етапом словотворення було утворення за допомогою суфікса *-а-* словоформ недоконаного виду 2-ого ступеня, напр.: *загрузати* – *загрузаю*, *загрузаєш*[OC₉₉, 260], *заклякати* – *заклякаю*, *заклякаєш*[OC₉₉, 267], *замерзати* – *замерзаю*, *замерзаєш*[OC₉₉, 272], *замовкати* – *замовкаю*, *замовкаєш*[OC₉₉, 273], *розм'якшати* – *розм'якшаю*, *розм'якшаєш*[OC₉₉, 754], *поникати* – *поникаю*, *поникаєш*[OC₉₉, 639], *ослабати* – *ослабаю*, *ослабаєш*[OC₉₉, 536], *засмагати* – *засмагаю*, *засмагаєш*[OC₉₉, 284]: тотожно було утворене й дієслово *зчезати* (*щезати*) – *зчезаю* (*щезаю*), *зчезаєш* (*щезаєш*); саме цю словотвірну лінію словотвору продовжує дієслово *почезати* – *почезаю*, *почезаєш* ... *почезають*у лексичному репертуарі Василя Стуса.

Зіставмо тепер дієслово недоконаного виду сучасної мови *щезати*, що має, підкреслимо тут це, суфіксальний наголос, з низкою дієслів, що поділяють із ним такі характеристики, див.: *калатати* – *калатаю*, *калатаєш* [OC₉₉, 337], *ковтати* – *ковтаю*, *ковтаєш*[OC₉₉, 357], *копати* – *копаю*, *копаєш* [OC₉₉, 368], *метати* – *метаю*, *метаєш* [OC₉₉, 420], *мигати* – *мигаю*, *мигаєш* [OC₉₉, 421], *мотати* – *мотаю*, *мотаєш*[OC₉₉, 433], *хитати* – *хитаю*, *хитаєш* [OC₉₉, 937], *черкати* – *черкаю*, *черкаєш*[OC₉₉, 956], *ципати* – *ципаю*, *ципаєш* [OC₉₉, 981] тощо. Словоформи доконаного виду від цих дієслів утворюються за допомогою суфікса *-ну-*, див.: *калатнети* – *калатне*, *калатнеш* [OC₉₉, 337], *ковтнети* – *ковтне*, *ковтнеш*[OC₉₉, 357], *копнети* – *копне*, *копнеш* [OC₉₉, 369], *метнети* – *метне*, *метнеш*[OC₉₉, 420], *мигнети* – *мигне*, *мигнеш* [OC₉₉, 421],

мотнети – *мотне*, *мотнѐш*[OC₉₉, 434], *хитнети* – *хитне*, *хитнѐш*[OC₉₉, 937], *черкнети* – *черкне*, *черкнѐш*[OC₉₉, 956], *ципнети* – *ципне*, *ципнѐш*[OC₉₉, 981] і вони вже не є тотожними дієслову *цѐзнати* – *цѐзну*, *цѐзнеш*[OC₉₉, 981]: у нього на відміну від них усіх (!) наголос кореневий, тимчасом як у них – суфіксальний; певна річ, це ще раз свідчить, що спосіб їхнього утворення попри формальну словотвірну тожність – різний.

Наведемо ще додаткові докази на користь того, що між словоформами недоконаного й доконаного видів цього типу дієслів існує саме така акцентна закономірність. Це явище дуже легко можна простежити на прикладі омографів, що різняться між собою типом наголосу. Так, кореневонаголошеному *гика́ти* – *гикаю*, *гикаєш* (кричати) [OC₉₉, 167] відповідає таке ж кореневонаголошене *гикну́ти* – *гикну*, *гикнеш* (крикнути) [OC₉₉, 167], а суфіксальнонаголошеному *гика́ти* – *гикаю*, *гика́єш* (ікати) [OC₉₉, 167] – таке ж суфіксальнонаголошене *гикне́ти* – *гикне*, *гикне́ш* (ікнути) [OC₉₉, 168]; див. таке ж ще у зіставленні: *гекати* (гуркати) [OC₉₉, 188] і *гекну́ти* (гуркнути) [OC₉₉, 188], але *гукати́* (кричати, кликати) [OC₉₉, 188] і *гукне́ти* (крикнути, покликати) [OC₉₉, 188]; *ко́пати* (ногою) [OC₉₉, 368] і *ко́пнути* (від *копати*) [OC₉₉, 369], але *копа́ти*[OC₉₉, 368] і *копне́ти* (від *копа́ти*) [OC₉₉, 369]; *лепа́ти* (кліпати) [OC₉₉, 402] і *лепну́ти* (кліпнути) [OC₉₉, 402], але *лупа́ти* (колоти, відколювати) [OC₉₉, 402] і *лупне́ти* (вдарити) [OC₉₉, 402]; *са́пати* (сопіти) [OC₉₉, 778] і *са́пнути* (сопнути) [OC₉₉, 778], але *сапа́ти* (сапувати) [OC₉₉, 778] і *сапне́ти* (сапою) [OC₉₉, 778] та ін.

Що залежність у типі наголошення між дієсловами на *-ати* та *-нути* існує, свідчать також випадки подвійного наголошення таких дієслів – вони завжди йдуть паралельно, напр.: *дзьо́бати* – *дзьо́бає*[OC₉₉, 204] і *дзьо́бнути* – *дзьо́бне*, *дзьо́бне́ш* [OC₉₉, 204]; *дзю́бати* – *дзю́баю*, *дзю́баш*[OC₉₉, 204] і *дзю́бнути* – *дзю́бне*, *дзю́бне́ш*[OC₉₉, 204]; див. також *дріпа́ти*[OC₉₉, 227] і *дріпне́ти*[OC₉₉, 227]; *штурха́ти*[OC₉₉, 979] і *штурхну́ти*[OC₉₉, 979] та ін. І тут, гадаємо, не зайвим буде таке застереження. У сучасних нормативних словниках можна натрапити й на такі акцентні характеристики дієслів, див.: *ску́бати* [OC₉₉, 803], але *ску́бнути*[OC₉₉, 806]; *сліпа́ти*[OC₉₉, 806], але *сліпнути*[OC₉₉, 806]; *сьо́рбати*[OC₉₉, 848], але *сьорбне́ти*[OC₉₉, 848]: поза сумнівом, це тільки по-різному відображені живомовні процеси, пор.: *скуба́ти*[Грінч.IV, 145] і *ску́бне́ти*[Грінч.IV, 146]; *сьо́рбати*[Грінч.IV, 238], але *сьорбне́ти* [Грінч.IV, 238], пор.:*сьо́рбати*[Голоск. 390] і *сьо́рбнути*[Голоск. 390]; *сліпа́ти*[Грінч.IV, 151], але *сліпнути*[Грінч.IV, 152], де *сліпа́ти* – дуже ненадійне, хоч його повторюють словники – аж до найсучасніших. Зрештою, закономірність між типом наголосу й видовим значенням різновидових словоформ, гадаємо, продемонстрована досить переконливо на значній кількості прикладів.

Відхилення щодо цієї закономірності у видовій парі *цѐза́ти* // *цѐзну́ти* зумовлені нестандартним, аномальним шляхом їхньої появи в сучасній мові. Виняток, безперечно, усупереч поширеному твердженню, не підтверджує правила: він є свідченням того, що в мовній системі з'явилося явище, яке не підлягає відомій і впливовій закономірності; натомість у ній складається (або й уже склалася) сукупність явищ і фактів, що між собою взаємодіють уже інакше. Це не виняток із правила; це – нове правило, але в межах своєї компетенції. Завданням дослідника є такі факти виявити й задовільно пояснити. Ось ще один приклад. Цілковитою паралеллю до виявленого нами явища у видовій групі *цѐза́ти* // *цѐзну́ти* є випадок із парою *сме́рка́ти* – *сме́ркає*, недок. *сме́ркнути* – *сме́ркне*; мин. ч. *сме́ркло* і *сме́ркнуло*; док. Темніти після заходу сонця; вечоріти, сутеніти

[СУМІХ, 398]. І тут причина нестандартної поведінки дієслова стає враз зрозумілою після з'ясування його походження; словотворення тут почалося від дієслова *меркнути* [див.: ЕСУМІІІ, 443] (у паралель із *чезнути*). Уявлення ж про послідовність словотвірних етапів у цих утвореннях може дати така словникова стаття: *змеркнути* і *змеркати* – *змеркне*; мин. ч. *змерк*, *змеркла*, *змеркло*. Док. до *меркнути*, *меркати*[СУМІІІ, 615]. Відтворимо його й ми тут схематично:*меркнути* (дієслово недоконаного виду 1-ого ступеня) >*змеркнути*[тотожно:*змеркнути*] (дієслово доконаного виду)>*змеркати* (дієслово недоконаного виду 2-ого ступеня): тотожно: *примеркати* – *примеркає*[ОС₉₉, 682]; див. ще: *намеркати* – *намеркаю*, *намеркаєш*. Смеркаться. *Тільки стало намеркати. Було уже пізньою, стало уже намеркати*[Грінч.ІІ, 502]. Тому маємо: *змеркати* // *змеркнути*: як *цезати* // *цезнути*.

Ось воно – нове в мовній системі. Найцікавіше ж і найповчальніше те, що воно нею ж і породжене: розвиток мови завжди є саморозвитком. Усе інше тільки додається. Однак завжди буде актуальним завдання зрозуміти те, що для нас породжує мова в ході свого історичного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Голоск. Голоскевич Г. Правописний словник. – Нью-Йорк – Париж – Сидней – Торонто – Львів, 1994.
- Грінч. Словарь української мови: В 4-х тт. // Упорядкував Б. Грінченко. – К., 1907 – 1909.
- ЕСУМ Етимологічний словник української мови: В 7-х тт. – Т.І–\$51.-- К., 1982 – 2012.
- Желех. Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар. – Львів, 1886 // Фотопередрук з післясловом Олекси Горбача. – Мюнхен, 1982.
- Клен Клен Юрій. Вибране. – К., 1991.
- НР Над рікою часу. Західноукраїнська поезія 20 – 30-х років. – Харків, 1999.
- Ой у лузі Ой у лузі червона калина. Пісні українських січових стрільців. – Львів, 1990.
- Орест Орест Михайло. Держава слова. – К., 1995.
- ОС₉₉ Орфографічний словник української мови. – К., 1999.
- ПТ Пісні Тернопільщини, Пісенник. – К., 1993.
- Рим. Римарук Ігор. Сльоза Богородиці. – К., 2007.
- СГ Стрілецька Голгофа. Спроба антології. – Львів, 1992.
- Симон. Симоненко Василь. Берег чекань. – Мюнхен, 1973.
- Стус Стус Василь. Твори у чотирьох томах, шести книгах. – Львів, 1994 – 1999.
- СУМ Словник української мови: В 11-ти тт. – К., 1970 – 1980.

Задорожный В., кандидат филол. наук, старший научный сотрудник
Институт языковедения им. А. А. Потебни НАН Украины, Киев

О ПРИРОДЕ ОДНОЙ ОШИБКИ

В статье речь идет не о некотором современном речевом изъяне, а об ошибке, которую фиксируют и повторяют словари современного украинского литературно-нормативного языка. Возможно ли сосуществование в языковой системе глаголов поцѣзати и поцѣзнати, принимая во внимание как их строение, так и видовое значение? Как модифицирует свое видовое значение префиксальное производное поцѣзнати, если оно образовано от корневого образующего цѣзнати, имеющего видовое значение совершенного вида? Наконец, о чем свидетельствует параллельное существование на страницах словарей глаголов поцѣзнати и почѣзнати – возможно ли такое также в языке? Анализ видообразующей деятельности украинской языковой системы неопровержимо доказывает, что глагол поцѣзнати является фиктивным образованием, следствием языковедческого недоразумения.

Ключевые слова: видовая пара, имперфект, reimперфект, словоформа совершенного / несовершенного вида, корневое / суффиксальное ударение.

Zadorozhny V., senior researcher

O. Potebnya institute of Linguistics of the NAS of Ukraine, Kyiv

ON THE NATURE OF ONE ERROR

This article is not concerned with one speech error, but with linguistic error, fixed and repeated in dictionaries of the modern Ukrainian literary standard language.

Key words: aspectual pair, imperfect, reimperfect, word form of the perfective/imperfective aspect, root/suffixal stress.